

TECNOCIÈNCIA I RACIONALITAT POLÍTICA, UNA MIRADA DES DE M. WEBER I J. HABERMAS

Joan Andreu Alcina
Professor del CETEM i de l'ISUCIR

Resum: En aquest article, veurem com la ciència i la tecnologia s'han fusionat en les societats modernes. Segons les reflexions de M. Weber i J. Habermas, la racionalitat tecnològica i científica ha absorbit la racionalitat política. Dins aquest nou context, la racionalitat pràctica o comunicativa ha estat reduïda a una racionalitat burocràtica i administrativa. D'aquí que moltes vegades els mitjans de comunicació no siguin capaços de lluitar per la promoció de la dignitat humana. D'altra banda, aquesta situació obre una discussió pública en què els mitjans de comunicació poden trobar l'oportunitat de possibilitar un espai d'emancipació i dignitat humana i de contribuir-hi.

Paraules clau: Comunicació, Ciència, Democràcia, Racionalitat, Tecnologia, Dignitat humana.

1. Introducció

El marc de les reflexions següents és constituït pel que alguns especialistes anomenen el «procés de racionalització» del qual ha sorgit el món modern i contemporani. Iniciat en l'albada de la cosmovisió mitològica, de la religió i de la metafísica, tot aquest procés ha desembocat en l'emergència de la ciència moderna vora una progressiva tecnificació de les societats. De més a més, a partir de la segona meitat del segle XX, les societats avançades han assistit a la consolidació d'un fenomen que sembla ja irreversible: l'emergència de la tecnociència. Amb aquesta categoria, es fa referència a un procés de racionalització de la ciència que es caracteritza per dos factors fonamentals. En primer lloc, el concepte tradicional d'una ciència teòrica, és a dir, una ciència caracteritzada per ser un coneixement neutral (al marge

de tota consideració axiològica o valorativa) d'un àmbit concret de la realitat, constituí la primera proposta de racionalitat moderna. Aquesta manera d'entendre la ciència com un coneixement neutral i objectiu forma part ja de la seva pròpia història. En segon lloc, la comprensió de la tecnologia únicament com l'aplicació pràctica d'alguns dels principis de la ciència teòrica per a l'obtenció d'un objectiu es considerà com la primera derivada de la racionalitat científica. Aquesta comprensió de la tecnologia és, en aquests moments, clarament insuficient. Tots dos factors s'han fusionat en el que es coneix com a subsistema tecnocientífic. D'aquesta manera, de fa més de mig segle, ha emergit de manera inexorable el que els especialistes analitzen sota la categoria de tecnociència. Han quedat enrere els temps en què la ciència i la tecnologia eren dos àmbits separats (considerat com a teòric i axiològicament neutral el primer, pràctic i orientat per objectius instrumentals el segon). En aquests moments estam vivint una fusió de procediments i interessos de tal manera que ja no és possible desenvolupar nous projectes científics sense el suport d'un ingent desplegament tecnològic (finançat moltes vegades amb els pressuposts públics de l'Estat) i, viceversa, el desenvolupament tecnològic no és sinó una extensió més dels procediments científics. En definitiva, ciència i tecnologia han vingut a integrar-se de tal manera que resulten indiscernibles. Ciència i tecnologia han derivat en un subsistema tecnocientífic en què totes dues es retroalimenten mútuament essent la primera condició de possibilitat de la segona i viceversa. Una de les principals conseqüències de tot aquest procés és que ja no podem parlar d'un coneixement científic teòric exempt de continguts valoratius (axiològics), perquè, en ser una extensió del marc tecnològic que el fa possible, l'orientació axiològica és un dels seus pressuposts. Dit d'una altra manera, tot projecte d'investigació, tot projecte tecnocientífic suposa unes decisions ètiques i polítiques de base (la més evident és el criteri d'assignació dels recursos públics per tal de finançar el desenvolupament del projecte). Per tant, en la base del subsistema tecnocientífic hi ha uns pressuposts ètics i polítics inevitables que orienten axiològicament els objectius tècnics que es pretenen assolir. És en aquest punt on pensam que sorgeix un espai privilegiat per a

la comunicació i els *mass media* en la mesura que poden i han d'intervenir en el necessari debat públic per a la determinació i la crítica rigorosa i veraç dels pressuposts axiològics que orienten el desenvolupament i la direcció del subsistema tecnocientífic.

2. La fragmentació de la racionalitat clàssica, l'emergència del «suposat» objectivisme de la ciència i l'aparició de la raó subjectiva de l'individu: una reflexió des de Max Weber

En aquest apartat ens deixarem guiar per les anàlisis profundes d'alguns dels autors que han reflexionat sobre la qüestió que tenim plantejada. En primer lloc, farem referència a Max Weber (1864-1920) que ens adverteix de la progressiva desmitificació del món com a antesala del procés de profunda secularització de les societats modernes i contemporànies. Utilitzant la pròpia terminologia, Weber destaca el «desencantament del món», que bàsicament consisteix en el fet que «totes les coses, en principi, poden ser dominades mitjançant el càlcul» (1). La progressiva racionalització de les societats modernes és un precipitat de la institucionalització del progrés científic i tècnic. En la mesura que la ciència i la tècnica penetren en els àmbits institucionals de la societat es van transformant les institucions mateixes i es van desintegrant els vells valors. El «desencantament» del món i la secularització de les societats modernes suposaran la pèrdua de la capacitat de les cosmovisions d'orientar l'acció i de la perpetuació de la tradició cultural. Aquest procés de desencantament i racionalització indicat per Weber engloba almenys els aspectes següents:

- a) El desencantament del món és l'actitud racional que es concreta en la primacia de la ciència entesa com a domini teoricopràctic de la realitat. La racionalitat tecnocientífica suposa, en última instància, la primacia de la racionalitat instrumental dirigida a la consecució de fins o objectius d'índole tècnica.

- b) El desencantament del món vol dir, de més a més, la pèrdua d'una racionalitat global de sentit. La cosmovisió mitològica, la religió, la metafísica..., pateixen un procés continuat de progressiva secularització de la visió del món que ha anat desembocant en la cultura profana dominant (dessacralització del món). Com a conseqüència d'aquest procés de racionalització es van creant tota una sèrie d'esferes culturals autònomes cadascuna de les quals es caracteritza per un objecte i una racionalitat pròpia. El primer resultat d'aquest procés és l'emergència de la ciència moderna al segle XVI, on es posen les bases per a la creació i consolidació del paradigma newtonià. La racionalitat científica reivindica la seva pròpia autonomia i de manera conscient se separa del pensament metafísic i religiós. Per això adopta criteris metodològics i de racionalitat immanents deixant de banda altres criteris externs que pretenguin tutelar-la com els criteris ètics o religiosos. Però arran d'aquest procés d'autonomització de la ciència es van creant altres àmbits o esferes de racionalitat independents que, alhora, reivindiquen els propis criteris. Juntament amb l'autonomia de la ciència assistim, d'aquesta manera, al naixement i consolidació dels diversos àmbits de coneixement: la religió, l'ètica, la política, l'economia, la sociologia, l'art, la filosofia..., caracteritzats tots ells per la pròpia racionalitat.
- c) Finalment, aquest procés de diferenciació dels distints àmbits de la cultura es desenvolupa paral·lelament amb un procés de diferenciació social que es pot resumir en els subsistemes constituïts per l'Estat burocràtic i l'empresa capitalista.

A partir d'aquest marc explicatiu, Max Weber duu a terme un diagnòstic concret de les principals tendències vers les quals

es dirigeixen les societats modernes com a conseqüència d'aquest procés de racionalització. La primera tendència és la constatació de la «pèrdua global de sentit» de les societats modernes; la segona apunta vers la constatació de la «pèrdua de llibertat» dels individus absorts progressivament per la xarxa burocràtica de l'Estat. Aquestes dues tendències no són més que la conseqüència del mateix procés de racionalització que ens condueix al que Weber anomena «gàbia d'acer» per explicar la supremacia de la lògica econòmica del capitalisme (2). A conclusions semblants han arribat altres estudiosos de l'evolució interna de les societats modernes i contemporànies. Sense ànim de ser exhaustiu pot ser il·lustratiu recordar en aquests moments les anàlisis de G. Lukacs a través de la categoria marxista de «reïficació» de les relacions socials i, especialment, de les relacions laborals, les fines reflexions dutes a terme per M. Horkheimer a través de la primacia de la «raó instrumental» sobre altres tipus de racionalitat o les aportacions de H. Marcuse en les seves descripcions de l'«home unidimensional» mostrant-nos la pèrdua creixent de llibertat de la persona, sense oblidar les reflexions de J. Habermas a les quals farem referència en el seu moment.

L'afirmació de la pèrdua de sentit de les societats modernes és derivada per Weber de l'autonomia progressiva de la racionalització dels sistemes simbòlics en perdre la referència als continguts capaços de sistematitzar i configurar el sentit global de la imatge del món oferta per la religió i la metafísica. Aquesta racionalitat global de sentit estava articulada socialment per la religió, que oferia sentit a cadascuna de les parts i a la totalitat del sistema social. La dissolució de la racionalitat global de sentit en fragments de racionalitat autònoms suposa la pèrdua de la dita dimensió totalitzadora i comencen a sorgir conflictes entre els diferents tipus de racionalitat. La diversitat de racionalitats entra en conflicte entre si o, en paraules de Weber, «els diferents ordes de valors del món es troben en lluita irresoluble» (3) reivindicant, cadascun a la seva manera, el seu propi àmbit d'aplicació. Aquesta situació de lluita i antagonisme entre les diferents esferes de racionalitat és anomenada per Weber «politeisme» coincidint aquesta situació

amb el final del procés de racionalització moderna (4). Amb el terme «politeisme» Weber fa referència a la divisió de la raó amb pretensions de sentit global en una pluralitat de racionalitats segons els àmbits d'acció (principalment l'Estat burocràtic i l'empresa capitalista, és a dir, la política i l'economia) i segons les distintes esferes de valor: la veritat (ciència i coneixement), la rectitud (relacions intersubjectives socials i morals) i la bellesa (art i estètica) a les quals podríem afegir l'anhel de plenitud existencial (religió). Aquesta multiplicitat de racionalitats no solament suposa una fragmentació del saber en diferents esferes de racionalitat, sinó que també implica un cert antagonisme entre les dites esferes. En són prova els conflictes entre la ciència, l'ètica, l'estètica i la religió que van configurant un cercle d'elements antagònics que cerquen la supremacia d'uns sobre els altres. Ara bé, en un primer moment aquest politeisme o fragmentació de la racionalitat no ha igualat tots els ordes de saber o esferes de valors, sinó que ha diferenciat dos àmbits fonamentals, posant-hi una certa relació jeràrquica. Efectivament, d'una banda, hi ha l'àmbit de la raó científica amb pretensions de validesa objectiva i universal. La raó científica es concebé, inicialment, com un coneixement neutral (objectiu) al marge i per damunt de tota consideració axiològica o valorativa constituent, d'aquesta manera, l'àmbit públic de la ciència i de l'economia; de l'altra, hi ha l'àmbit de la raó subjectiva, font dels valors que brollen de les opcions del subjecte. Aquesta raó subjectiva és la que configura l'àmbit privat, al qual pertanyen les conviccions i les creences personals (religioses, ètiques, estètiques...). S'estableix, doncs, un doble àmbit constituït per l'objectivisme neutral i públic de la ciència i el subjectivisme valoratiu i privat de l'individu.

3. Més enllà de M. Weber: J. Habermas i la interrelació entre ciència, tecnologia i el sorgiment de la tecnociència

Tot el procés descrit per Weber és solament un preàmbul de la racionalitat que caracteritza les societats contemporànies tal com ha estat palesat, entre d'altres, per J. Habermas. La fragmentació dels distintes àmbits de la racionalitat ha obert pas a una situació efectiva

de relativisme en la qual cada individu pot optar per aquells valors amb els quals se sent més identificat. Les coincidències estructurals d'aquesta anàlisi amb el nihilisme nietzscheà són innegables. La desaparició d'un criteri absolut (àdhuc el de la racionalitat científica que entra en competència amb la resta de racionalitats) capaç de configurar una ordenació jeràrquica dels diferents valors, fa sorgir la sospita que no existeix cap valor, ja que, finalment, tot és una qüestió de decisió i, més important encara, tot és una qüestió de poder. Aquesta és, almenys, la conclusió a què arriba Habermas. Per justificar-la, el pensador alemany distingeix entre dos tipus d'acció social, l'acció instrumental i l'acció comunicativa. Mentre la primera inclou tota acció racional orientada per regles tècniques amb base empírica per a la consecució de fins, la segona s'orienta d'acord amb normes intersubjectivament vigents que defineixen expectatives recíproques de comportament i que han de ser enteses i reconegudes lingüísticament per dos subjectes agents com a mínim (5). A partir d'aquests dos tipus d'acció podem distingir els sistemes socials segons que hi predomini l'acció racional respecte de fins o la interacció comunicativa. En la mesura que l'activitat estatal s'orienta solament a l'estabilitat i al creixement del sistema econòmic, la política resta reduïda a la prevenció de les disfuncionalitats que puguin amenaçar la supervivència del sistema, és a dir, «la política no s'orienta a la realització de fins pràctics [propis de la racionalitat comunicativa], sinó a la resolució de qüestions tècniques [àmbit de la racionalitat instrumental]» (6). En virtut d'aquesta orientació, l'activitat estatal es redueix a aspectes tècnics gestionats burocràticament de forma que les qüestions pràctiques i la crítica dels sistemes de valors tendents a la consecució del «bé comú» queden simplement relegades. És a dir, «els continguts pràctics queden eliminats» de l'esfera política, que es veu reduïda, bàsicament, a l'organització administrativa de l'Estat. La clau hermenèutica profunda es troba, segons Habermas, en una ideologia que «dissocia l'autocomprensió de la societat del sistema de referència de l'acció comunicativa i dels conceptes de la interacció simbòlicament mediada i els substitueix per un model [tecno]científic» (7). El món de la vida, dels valors, de la cultura, de la comunicació interpersonal ha

estat neutralitzat per la raó instrumental. Tot això desemboca inevitablement en la cosificació de les persones controlades per una racionalitat dirigida exclusivament a l'obtenció de fins tècnics davant els quals sols hi pot haver una conducta d'adaptació passiva amb la consegüent pèrdua de llibertat individual que això suposa. En definitiva, la racionalitat instrumental va engolint-se la racionalitat comunicativa que tendeix a l'emancipació dels individus en el seu context social i històric. En aquest sentit, «la consciència tecnocràtica fa desaparèixer [l'] interès pràctic rere l'interès per l'ampliació del nostre poder de disposició tècnica» (8). Dins tot aquest context, ens podem demanar pel paper dels mitjans de comunicació. Renunciant a la seva vocació crítica potencien i possibiliten l'ocultació de la necessitat de la racionalitat comunicativa com a horitzó d'emancipació orientat a la consecució de la dignitat humana (9). Com indica Habermas, «precisament en el sistema de l'opinió pública administrada pels mitjans de comunicació de masses [es despolititza la població]. Ja que només aquí pot romandre fortificat l'encobriment que el sistema exigeix [per consolidar la diferència entre] els subsistemes d'acció racional respecte als fins i les mutacions emancipatòries en el marc institucional –entre qüestions pràctiques i qüestions tècniques» (10).

4. A manera de conclusió: la funció de la comunicació en una societat tecnocientífica

Les anàlisis de Weber i Habermas ens han mostrat la consolidació de la racionalitat tecnocientífica en les societats contemporànies, però també ens adverteixen que la resolució de problemes tècnics duu implícita la generació de nous desafiaments i problemes del món de la vida i dels valors. D'aquesta manera, «les tecnologies no dispensen l'home de l'acció [comunicativa]. Igual abans que ara, cal dirimir els conflictes, cal fer valer els propis interessos i cal trobar interpretacions, tot això tant per mitjà d'accions com de negociacions lligades al llenguatge quotidià» (11). Per tant, el progrés tecnocientífic no elimina la dimensió pràctica de la vida ni en resol tots els problemes, sinó que aquesta darrera dimensió

és, actualment, mediatitzada necessàriament pel sistema tecnocientífic de la societat. La direcció del progrés tècnic i científic es desenvolupa majoritàriament sense haver passat pels filtres democràtics suficients. Com a conseqüència, «cada dia irrompen noves onades de potencial tècnic en la pràctica social agafant-la desprevinguda; aquests nous potencials de poder ampliat de disposició tècnica fan de cada dia més manifesta la desproporció existent entre els resultats d'una racionalitat [instrumental] i uns fins perseguits sense cap reflexió» (12). Tot aquest desafiament tecnocientífic desborda el propi marc i té implicacions que no poden ser abordades solament amb la tècnica. Tot això ens obre un espai de comunicació pública que s'ocupa de les qüestions pràctiques. Més enllà de la dimensió privada i individual de l'esfera dels valors, l'espai de convivència social exigeix que aquests valors siguin discutits públicament pels ciutadans que interactuen i discuteixen entre si en vista a assolir un consens que s'ajusti a les regles democràtiques més elementals. Cal, doncs, «posar en marxa una discussió políticament eficaç que aconsegueixi posar en relació la forma racionalment vinculant del poder social de saber i poder tècnics amb el nostre saber i voler pràctics» (13). La importància decisiva dels mitjans de comunicació pública en tot aquest debat és evident. Tant des d'un punt de vista analític com des d'un punt de vista crític, la comunicació pública i els seus mitjans d'expressió troben la seva ubicació en aquest nou context social. Malgrat trobar-se mediatitzat pel subsistema tecnocientífic, el debat públic canalitzat pels mitjans de comunicació ha d'assumir la dosi crítica suficient per a plantejar explícitament l'horitzó d'emancipació inherent a la racionalitat comunicativa. Una volta establertes aquestes coordenades, el debat públic democràtic tindrà la capacitat d'orientar el potencial tecnocientífic envers l'aprofundiment d'aquells valors que ens acosten a la realització progressiva i inexcusable de la dignitat humana com a marc en què els éssers humans puguin desenvolupar-se com a persones.

5. Notes

- (1) WEBER, M.: «Wissenschaft als Beruf», in: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tubinga 1922, pàg. 536. Com a complement del que estam dient pot ser útil l'article també de WEBER, M.: «La objetividad del conocimiento en la ciencia social y en la política social», Alianza, Madrid 2009.
- (2) WEBER, M.: *Ensayos sobre sociología de la religión*, Madrid 1983, vol. I, pàg. 165.
- (3) WEBER, M.: «Wissenschaft als Beruf», o.c. pàg. 545.
- (4) WEBER, M.: o.c. p. 545.
- (5) HABERMAS, J.: *Ciencia y técnica como «ideología»*, Tecnos, Madrid 2007, pàg. 68-69.
- (6) HABERMAS, J.: o.c. pàg. 84.
- (7) HABERMAS, J.: o.c. pàg. 89.
- (8) HABERMAS, J.: o.c. pàg. 99.
- (9) Sobre la relació entre la tecnologia i la dignitat humana: ANDREU, J.: «Tecnología y sentido: hacia la realización de la dignidad humana» in: *Filosofía y Tecnología(s)*, 43 Congreso de Filósofos Jóvenes (Palma de Mallorca del 26 al 28 de abril de 2006), pàg. 1-12.
- (10) HABERMAS, J.: o.c. pàg. 109.
- (11) HABERMAS, J.: «Progreso técnico y mundo social de la vida» in: *Ciencia y técnica como «ideología»*, Tecnos, Madrid 2007, pàg. 122.
- (12) HABERMAS, J.: o.c. pàg. 128.
- (13) HABERMAS, J.: o.c. pàg. 128-129.